Determinismus a indeterminace

„Příčinnost“ byla zprvu myšlenkově uchopena, jak se zdá, až ve starém Řecku; v každém případě máme doklady o tom, že vzbudila nejen údiv a překvapení, ale dokonce přímo nadšení některých myslitelů; v tom smyslu můžeme mluvit o objevu kauzality. Zdá se, že nejstarší myslitelé měli za to, že kauzalita se objevuje ve světě plném chaosu, a vítali kauzální souvislosti jako počátek a základ řádu, který proniká světem nahodilých a zmatečných dějů. Není náhodou, že ještě Aristotelés zaznamenává – ovšem s kritickým odmítnutím – rozšířené tehdy představy, že o tom, co se mění, není možná žádná věda (epistémé, tedy vědění), a sám ustavuje v rozporu s touto domněnkou zvláštní teoretickou vědu, zabývající se některými jevy, charakteristickými tím, že spočívají v pohybech, tedy v různých formách změn). Od samého počátku náleželo tedy k ponětí příčinnosti to, že uprostřed změn zůstává něco, co se nemění, nebo aspoň co se nemění nahodile. Časem však nabyla myšlenka příčinnosti (kauzality) nejen na přesvědčivosti, ale jaksi na „sebevědomosti“ a začala být přeceňována. Někteří myslitelé nabyli přesvědčení, že tam, kde příčinné souvislosti neznáme či nevidíme, je to důsledkem naší nevědomosti nebo nepozornosti, našeho nedostatku vědění, ale že nakonec všechno, co se děje, má své určité příčiny, a že samo je naopak zase příčinou toho, co bude následovat. Některé potíže s tím spojené byly pak nějak pomocně řešeny vylepšování pojetí kauzality (tak např. Aristotelés zavedl 4 druhy příčin, apod.) Dnes je situace taková, že už uznáváme, že pankauzalismus neplatí, že vedle vztahů příčinných, kde můžeme přesně určit vztah mezi příčinou a následkem, najdeme ve světě také mnoho přerušení a mezer mezi kauzálními vztahy. A nedošlo k tomu nějakým pouhým kompromisem, ale na základě jakéhopsi přímo vědeckého nahlédnutí, a to v rámci teoretické fyziky (konkrétně kvantové teorie). Ačkoli „(pan)kauzalisté“ ještě zdaleka nevyhynuli a nezmizeli, najdeme dnes už i mezi fyziky takové, kteří si uvědomují, že „kdyby příroda byla zcela kauzalistická či deterministická, svět jako náš by tu vůbec nebyl a být ani nemohl“. Problém je ovšem – po mém soudu – v tom, že naprosto převažuje jakési předsudečné přesvědčení, že jedinou alternativou kauzálního vztahu je nahodilost. A protože největší potíže s přísným determinismem jsou v biologii, má to jeden závažný, takřka fatální důsledek. Od dob krátce před Darwinem a zejména od Darwina samého se v evropském myšlení prosazuje stále víc myšlenka evoluce, a to tak intenzivně a zároveň široce, že už je aplikována i v oborech, kde o životě už ani nelze mluvit, např. v astrofyzice a teoretické fyzikální kosmologii. Očekávali bychom, že biologové budou spíš připraveni na nové způsoby myšlení, neomezující se na vztahy kauzální či deterministické, ale překvapivým rozvojem astrofyziky (ruku v ruce s částicovou fyzikou) byla posílena myšlenka tzv. „nahodilosti“, která se tak stala a nadále zůstává překážkou k ledování jiných než deterministických vztahů.

(Písek, 141228-1.)